AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

GƏNÇLƏRDƏ NARKOTİK ASILILIQ SOSİAL PROBLEM KİMİ (VAN ŞƏHƏRİNİN TİMSALINDA)

İxtisas: 6310.01 Sosial problemlər
Elm sahəsi: Sosiologiya

İddiaçı: **Yılmayan Adil Mehmed Nuh oğlu**

Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI- 2025

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Sosiologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: Fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor
Qızılgül Yasin qızı Abbasova

Rəsmi opponentlər: Fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Sakit Yəhya oğlu Hüseynov

sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Cavid Məhərrəm oğlu Məmiyev

sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Məhəmməd Həmzə oğlu Abbasisaedabad

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən BFD 4.25 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:
sosiologiya elmləri doktoru, professor
Hüseyn Tapdıq oğlu Qaraşov

Dissertasiya Şurasının elmi katibi:
sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Yaqut Nadir qızı Əliyeva**

Elmi seminarın sədri:
fəlsəfə elmləri doktoru, dosent **Eyyub Sevdim oğlu Kərimov**

Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi
BAKI DÖVLƏT UNİVERSİTETİ p.h.ş.
Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan
Baku State University l.e.p.l.
ELMİ KATİB
SCIENTIFIC SECRETARY
İmzanı təsdiq edirəm:
(S.A.A.)
"____" __________ 20___

DİSSERTASİYA İŞİNİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Problemin aktuallığı. Müasir cəmiyyət dövrümüzün bir sıra mühüm xüsusiyyələrini özündə ehtiva edir. Bunlar qloballaşma, qarşılıqlı asılılıq və bütövlükdür. İnformasiya məkanı sosial şəbəkələrin hesabına artdıqca insanların, xüsusilə şəxsiyyət kimi hələ tam formalaşmamış gənclərin məlumatlardan istifadə edib müxtəlif istiqamətlərdə tətbiq etmək bacarıqları heç də həmişə sosial normalara uyğun gəlmir. Burada yaranan sosial problemlərdən ən vacibi narkotiklərin yayılması və istifadə edilməsidir. Azərbaycanın Narkomanlığa və Narkotik Vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə qarşı Mübarizə üzrə Dövlət Komissiyasının məlumatına görə, "*hər il, əgər bütün dünyanı və narkotik vasitələrin növlərini nəzərə alsaq, dünyada istifadəçilərin sayının təxminən 3,3%-dən 6,5%-ə qədərdir*[1]. Bu acılı statistika Türkiyəyə və Azərbaycana də aiddir. Demək olar ki, sadəcə Azərbaycan və Türkiyə yox, bütün dünya uzun müddətdən bəri bu fəlakətlə qarşı-qarşıyadır.

Xalqların sosial həyatı, mədəniyyəti ilə narkotikdən istifadə arasında əlaqə mövcuddur. Müxtəlif cəmiyyətlərdə fərqli psixotrop və narkotik maddələrlə əlaqədar olaraq *submədəniyyətlər* formalaşmışdır. Bəzi narkotik maddələr insanda psixoloji asılılıq təsiri meydana gətirir, bəziləri isə psixoloji və fiziki olaraq insanı əsir edib məhrumiyyət hissi formalaşdırır.

Bütün dünyada, xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrdə dərmanlardan irrasional şəkildə istifadə olunması problem halını almışdır. Narkotikdən istifadə edən şəxslər öhdəsindən gələ bilmədikləri bu problemlə mübarizə aparmaq əvəzinə təxirə salma və ya müvəqqəti qaçışlara üstünlük verirlər. Dərmanlarda isə, səhiyyə xidmətlərinin əlçatarlılığı, ictimai dəyərlər, ənənələr və qanunlar cəmiyyətə təsir göstərərək insanların dərmandan istifadəyə qarşı mövqe və davranışlarını formalaşdırmaqda mühüm rol oynayır[2].

---

[1] Dünyada narkomanların sayı və narkotiklərin istehsalı və yayılması azalmır // https://nmdk.gov.az/page/post/892

[2] Dökmeci, G., Saltık A. Dökmeci İ. Edirne merkezinde halkın uyuşturucu ve non-medikal ilaç kullanımı epidemiyolojisi: Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 5, 6, 7 (Bileşik Sayı), 1988-1990 s. 94.

Alkoqol və narkotikdən istifadə əsasən inkişaf etmiş ölkələrdə getdikcə artmış, son illər ərzində isə gənclər arasında bu artım sürətlənmiş, istifadə edən insanların orta yaş həddi azalmış və 11-12 yaşa qədər düşmüşdür. Türkiyədə bu təmayül getdikcə yüksəliş göstərir[3].

Beləliklə, gələcəyimiz olan gənc nəsil böyük təhlükə altındadır. Bu məsələni yalnız sistem şəklində, bütün amilləri nəzərə alaraq həll etmək mümkündür. Həm Türkiyə, həm də Azərbaycan hökümətləri bu sahədə son vaxtlar xeyli işləri həyata keçirmişlər. Azərbaycanda "*Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizəyə dair 2019–2024-cü illər üçün dövlət proqramı*" qəbul olunmuşdur[4].

Problemin işlənmə dərəcəsi. Təhlil olunan problem keçmişdə və indiki dövrdə də olduqca aktual olduğu üçün bu sahəyə demək olar ki, bir çox elm nümayəndələri diqqət yetirmişlər. Tarixçilər, filosoflar, sosioloqlar, iqtisadçılar, psixoloqlar, həkimlər, siyasətçilər bu problemlə bağlı müxtəlif nəzəriyyələr və ideyaları irəli sürmüşlər. *Aparılan tədqiqatları bir neçə qrupa bölmək olar:*

1.*Narkotik maddələrin təsnifatı, səciyyəvi xüsusiyyətlərinin izah edilməsi, onların insan orqanizminə təsiri barədə yazan tədqiqatçılar* sırasında Türkiyədə H.Demirhan, M.Soysaldı, E.Turhan, M.Beyazyürek, T.T. Şatır, Ö.Özmen, Ö. Köknel, Y.Günal, E.İzgü, A.N.Babaoğlu, Ş.Kurt, N.Berkem, M.İpek, T.Uzbay, E. Mutlu, Azərbaycanda E.H. Həsənov, A. Nağıyev, Q. Məmmədov, Qərb tədqiqatçıları sırasında Malluris Drobna, John Bell, Carl D.Çambers və digər tədqiqatçıların adlarını çəkmək olar.

2.*Sosial problemlər, gənclərin cəmiyyətdə statusu, müasir cəmiyyətdə qloballaşma prosesləri ilə bağlı məsələlərin araşdırılması* ilə Qərbdə Vincent N. John Stimson Parrillo, James William Coleman, Anna Leon Guerrero, Mary J. Gander, Harry W. Gardiner, James M.

---

[3] Ağırakça, A. Şamil. İslam Ansiklopedisi, C.VIII. Şamil Yayınları, Türkiye-İstanbul: 2000.

[4] Azərbaycanda "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizəyə dair 2019–2024-cü illər üçün dövlət proqramı" // https://president.az/az/articles/view/33882

Henslin, Vincent N.Parillo, Ruth Wallance, Alison Wolf, O.S.Ray, Azərbaycanda Q.Y.Abbasova, T. Musayeva, S.D. Məmmədova, L.M. Cabbarova, Türkiyədə İ.Başkurt, Kağıtçıbaşı Ç., və bir çox digər ölkə və bölgələrin alimləri məşğul olmuşlar.

3.*Tədris müəssisələrində gənclərdə hər hansı bir şəkildə narkotik maddələrə meyllərin olması, bunun sosial nəticələri və aradan qaldırılması yolları barədə öz fikrini bildirənlər* sırasında Qərbdə A.S. Fridman, K.Glassman, Türkiyədə E.U. Yıldız, A.Ünlü, U.Evcin, Mahmut Tezcan, M. Mangır, N. Aral, G. Boran, D.Çakır, Azərbaycanda F. İbrahimov, R. Məmmədli, M. Talıbova, E. Rəhimova, O. Vəlimedova, Ə.S. Piriyeva və digər mütəxəssislərin adları çəkilməlidir.

4.*Narkotik maddələrin, alkoqolun, siqarətlərin qəbulu nəticəsində yaşanan halların tədqiqi, müalicəsi, sosial nəticələrin araşdırılması ilə məşğul olanlar* sırasında Qərbdə Andres Lehtmets, J.R. Knight, H. Wechsler, M.Kuo, E.R.Seibring, P.G.Floyd, K.E. Leonard, Türkiyədə M.Sungur, G. Hacıoğlu, G. Yaprak, K.Ögel, S. Birsöz, İ. Balcıoğlu, Y. Abanozun adları çəkilməlidir. Azərbaycanda bu sahədə S.C. Əliyev, A. M. Xasməmmədzadə, E.İ. Şəfiyeva, B. Zahidov kimi alimlərin adlarını qeyd etmək olar.

Dissertasiyada gətirilən mənbələrin zənginliyindən, burada əhatə olunan məsələlərinin müxtəlifliyi və mürəkkəbliyindən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, narkotik maddələrin sosial problemlər sırasında, o cümlədən gənclərin həyatında oynadığı mənfi roluna görə tutduğu yer olduqca vacibdir. Problemin müxtəlif istiqamətlərdə elmi cəhətdən öyrənilməsinə baxmayaraq sürətlə dəyişən sosial şərait insan, cəmiyyət qarşısında yeni-yeni tələbləri irəli sürür. Bunu nəzərə alaraq hesab edirik ki, dissertasiyanın başlığında göstərilən problem öz əhəmiyyətini itirməyib və dərindən öyrənilməsinə layiqdir.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqat obyekti cəmiyyətin mühüm sosial qrupunu təşkil edən gənclər, predmeti isə gənclərdə narkotik asılılıq problemidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi gənclərdə narkotik asılılıq probleminin sosial hadisə kimi araşdırılmasıdır. Məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələri irəli sürürük:

- Dünyada narkotik maddələrin istehsalı, yayılması və istehlakı tarixinin araşdırılması;

- Narkotik maddələrin istifadəsində dünya ölkələri və ayrıca götürülmüş Türkiyə üzrə göstəricilərin araşdırılması və təsnifatı;

- Dünyada narkotik maddələrin istehsalı və istehlakı üzərində nəzarət tədbirlərin təhlili və gələcəkdə bu sahədə vəziyyətin proqnozlaşdırılması;

- Gənclər arasında narkotik maddələrin istifadəsi ilə bağlı profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi, narkomanların müalicəsi və narkotik maddələrin qadağan edilməsi tədbirləri kompleksinin yaradılması ilə bağlı görülən işlərin təhlili;

- Türkiyədə və Azərbaycanda gənclərin narkotik bağlılığı ilə əlaqədar həyata keçirilən dövlət proqramlarının tədqiqi;

- Gənclərdə narkotik maddələrin qəbulu nəticəsində yaranan psixi və fiziki pozuntuların tədqiqi;

- Xüsusi olaraq Türkiyənin Van şəhərində gənclər arasında narkotiklərin qəbulu ilə bağlı vəziyyətin araşdırılması və vəziyyətin aradan qaldırması üçün lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi yollarının təhlili.

Tədqiqatın metodları və metodologiyası. İrəli sürdüyümüz tədqiqat strategiyasına və modelinə uyğun olaraq dissertasiya işində yerinə yetirilməli olan məqsəd və vəzifələrə nail olmaq üçün ilk növbədə ümumelmi metodlara müraciət etdik. Söhbət sistem-struktur təhlildən, tarixi-məntiqi yanaşmadan, statistik təhlildən gedir. Əlavə olaraq tədqiqata geniş faktiki məlumatlar da cəlb olunmuşdur. Araşdırma zamanı bu və ya digər tədqiqatçıların mövqelərinə də öz münasibətimizi bildirmişik.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Türkiyədə və Azərbyacanda gənclər arasında narkotiklərin yayılmasının dinamikası yüksələn xəttlə inkişaf edir.

- Bu tədqiqatda qarşıya qoyulan məqsəd Van şəhərinin Üç Mərkəzi Rayonundakı 25 məktəbdə 10-cu və 12-ci siniflərdə təhsil alan yeniyetmə və gənclərin alkoqol, siqaret və narkotik maddə istifadə etməsinin miqyasını müəyyənləşdirmək olmuşdur. 2814 şagirdə anket formalarının tətbiq edilməsilə həyata keçirilmişdir. 12-ci sinif şagirdlərinin siqaret, alkoqol və kannabisdən istifadə etmələrinin miqyası 10-cu sinif şagirdlərinə nisbətən daha genişdir.

- Şagirdlər arasında oğlanların siqaret, alkoqol, kannabis və digər narkotik maddələrdən istifadə etməsi qızlardan əhəmiyyətli dərəcədə artıqdır.

- Lisey şagirdlərinin analarının təhsil səviyyəsinin yüksək olması həmin şagirdlərin alkoqoldan istifadə etmə nisbətinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olması ilə müşahidə olunur.

- Ailəsindən lazımi dəstək görməyən, valideynləri ilə mübahisə halında olan, ailə mövqeyinin avtoritar-təzyiqçi, münasibətsiz və ya həddindən artıq mühafizəkar kimi dərk edildiyi və fiziki zorakılığa məruz qalan şagirdlərin alkoqol, sigaret və digər narkotik maddələrdən istifadəetmə nisbətinin yüksək olduğu müəyyənləşdirilmişdir.

- Bandaya üzv olmaq, kəsiçi, deşici alət gəzdirmək, məktəbdən, evdən qaçmaq, hüquqi problem, intizam problemi yaşamaq kimi sosial problemli davranışları olanların, demək olar ki, bütün narkotik maddələrdən istifadə etməsi nisbətində artım var.

- Tədqiqatda Lisey şagirdlərinin narkotik maddələrdən istifadə etməsi valideynlərin ailədaxili münasibətləri, mövqeləri, davranışları, təhsil səviyyələri, iqtisadi durumları, həmçinin şagirdlərin sosial problemli davranışlar sərgiləməsi kimi fərdi, sosial və ekoloji faktorlarla sıx əlaqəlidir.

- Yeniyetmələrin narkomaniyasının sosial profilaktikası sistemində ailə və məktəbin rolu olduqca böyükdür.

Tədqiqatın elmi-nəzəri əhəmiyyəti

1. Dünyada, Azərbaycanda və Türkiyədə narkotik vasitələrin istehsalı, başqa ölkələrdən gətirilməsi, yayılması və istifadəsi ilə bağlı müasir vəziyyət hüquqi, sosial-siyasi, tibbi və mənəvi baxımından tədqiq edilmişdir.

2. Gənclərin sağlam həyat tərzinə aid tövsiyələr (təlim, tərbiyə, idarəetmə qurumları, o cümlədən təhsil sistemində, ailə tərbiyəsi ilə bağlı) irəli sürülmüşdür.

3. Van şəhərində gənclərin narkotik maddələrinə aid vəziyyətin təhlili əsasında leqal və qeyrileqal narkotiklərin qəbulu ilə bağlı ümumiləşdirmələr aparılmış, narkotik və alkoqol qəbulu ilə bağlı dünyada formalaşan maliyyə mexanizmi təhlil olunmuşdur.

4. Dünyada narkotiklərlə bağlı mübarizə modelləri nəzərdən keçirilmiş, Türkiyə və Azərbaycan dövlətlərinin burada özünəməxsusluq təyin edilmişdir.

5. Gəldiyimiz qənaətlərdən biri də narkotiklərin qəbulu üçün müqəddəm şərtlər sırasında tütünün və alkoqolun qəbul olunmasıdır. Bunu ilk növbədə gənclərin tütünə və alkoqola qurşanmasında görmək olar. Əldə etdiyimiz tədqiqat nəticələri də bunu təsdiqləyir.

6. Problemin həllinə əngəllərdən biri narkotik maddələrin əlçatanlığıdır. Digər əngəl – bunların istehlakına təhrikedici tədbirlərin, psixoloji proqramların həyata keçirilməsidir. İnformasiya əfsanələri və yalanları mafiya tərəfindən maliyyələşdirilir ki, öz qazancını əldə edə bilsinlər.

7. Məsələ dövlət və şəxsi səviyyələrdə həll olunmalıdır, bunun üçün də insanlarda bir çox stereotipləri, köhnə təsəvvürləri və vərdişləri aradan qaldırmaq lazımdır. Yeni insan obrazı, yeni həyat tərzi, yeni dünya nizamı formalaşmalıdır ki, bu bəla ilə birdəfəlik qurtara bilək.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti

1. Narkotik maddə mövzusu ilə əlaqədar təhlillər aparmaq, preventiv tədbirlər görmək istiqamətində fəaliyyət Azərbaycanda və Türkiyədə vacib bir problem olaraq qalır. Əks təqdirdə bu hal gələcəkdə həll edilməsi mümkün olmayan təhlükələrə gətirib çıxara bilər. Yeniyetmə və gənclərin narkotik maddələrdən istifadə etməsi və bununla əlaqədar davranış cəmiyyətin gələcəyi nöqteyi-nəzərindən vacib sosial problem olaraq qalır.

2. Gənclik narkotik maddələri sınama baxımından ən təhlükəli dövr kimi qəbul edilir. Bu səbəbdən alkoqol və narkotik maddə istifadəsilə əlaqədar fəaliyyətlərin əksəriyyəti daha müdafiəsiz dövr olan yeniyetməlik və gəncliyə yönəlir.

3. Bu baxımından dövlət tərəfindən aparılan sosial siyasətin vacib istiqamətlərindən biri narkotiklərin yayılması, istifadəsi və təbliği ilə bağlı mübarizə olmalıdır. Burada gənclərlə bağlı ailələr, tədris ocaqları, kütləvi informasiya vasitələri səviyyəsində müvafiq qurumlar tərəfindən tədbirlər silsiləsi həyata keçirilməlidir ki, bu qlobal təhlükənin qarşısı alınsın.

4. Dissertasiya işinin elmi-nəzəri və praktik nəticələri həm də müvafiq tədris kurslarının tədrisində, narkotiklərlə bağlı aparılan profilaktik işlərdə istifadə edilə bilər.

5. Qlobal miqyasda bu məsələ həm də mafiya ilə bağlıdır. Problem elə buradan başlanır. İkinci məsələ "Hippi" hərəkatının dünyanı dəyişdirməsi, bu da gənclərin mənəvi aləminin müasir dünyanın inkişafından necə qaynaqlandığını bildirir.

Disertasiya işinin aprobasiyası. Əsas müddəalar və tədqiqatın nəticələri 2014-2024-ci illərdə Azərbaycanda və xaricdə keçirilmiş konfrans və seminarlarda məruzə olunmuş və müzakirə edilmişdir. Dissertasiya işinin mövzusu üzrə müəllifin 9 məqaləsi və 3 tezisi çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Sosiologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş (9 səhifə), üç fəsil (44, 42 və 51 səhifə), nəticə (4 səhifə) və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Onun ümumi həcmi 172 səhifədir. İşdə 21 cədvəl, 3 qrafik və 1 xəritə, 233 addan ibarət istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və əlavələri verilmişdir. İşin həcmi 310 min işarədir.

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

"Narkomaniya sosial problem kimi və onun öyrənilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları" adlı birinci fəsildə narkotikdən istifadənin, bununla əlaqədar problemlərin tarixi-məntiqi icmalı verilir. Bu fəslin birinci altfəsli olan **"Narkomaniya sosial fenomen kimi"** adlı bölməsində göstərilir ki, insan cəmiyyətində tarix boyu qəbilə ayinlərində və yeniyetməliyə keçid mərasimlərində dua, rəqs, aclıq-susuzluq, sosial və emosional izolyasiya, yuxu pozğunluğu, eşitmə stimulları, meditasiya, hipnotik təlqinlər kimi metodlara əlavə olaraq "dəyişdirilmiş şüur" deyilən, gündəlik şüur səviyyələrdən daha fərqli sahələrə çatmaq üçün kannabis, halussinogen bitkilər, tiryəkin növləri, koka bitkisinin yarpaqları kimi psixoaktiv maddələr

istifadə edilirdi. Belə bir nəticə çıxarılır ki, narkotikdən istifadə və asılılığa aid məlumatlar yazılı tarixin yaranmasına gedib çıxır. Bu maddələr ilk olaraq tibbi məqsədlər üçün, yəni ağrı və ya əzablardan xilas olma, dini və əyləncə məqsədli, xəbərdarlıq halını dəyişdirmə kimi fərqli məqsədlərlə müxtəlif cəmiyyətlər tərəfindən istifadə edilmişdir.

Tarixdə psixoaktiv preparatların olmadığı heç bir mədəniyyət olmamışdır. İnsan əsrlər boyu psixi durumunda dəyişikliyə gətirib çıxaran psixoaktiv maddələri sınamış və sui-istifadə etmişdir. Çünki tarixi prosesdə psixoaktiv maddələrdən istifadə edilməsinə aid məlumatlar təhlil edilən zaman bu məsələdəki narahatlıq və həyəcanın heç də yeni olmayıb, fərd və cəmiyyətin sağlamlığı üzərindəki mənfi təsirlərdən həmin vaxt xəbərdar olunmuş və qarşısının alınmasına, ictimai sanksiyalar və ənənələr ilə nəzarət altına alınmağa cəhd göstərildiyi müşahidə olunur[5].

Hal-hazırda beynəlxalq platformalarda ən vacib qeyri-qanuni tiryək istehsalı bölgələri kimi: *Qızıl Üçbucaq bölgəsi* – Burmis, Laos, Tayland sərhədlərinin birləşdiri ərazi, *Qızıl Ay bölgəsi* (Qızıl Aypara)– Əfqanıstan, İran, Pakistan ölkələrinin olduğu bölgələrdir. *Mərkəzi Amerika bölgəsi* – Peru, Kolumbiya və Meksikadır[6].

Dünyada baş verən qloballaşma prosesi, yüksək mənfəət meylləri və asılılığın artması, siyasi struktur dəyişiklikləri narkotik maddə probleminin ölkələrin sərhədlərini aşaraq beynəlxalq və lokal cinayətkarlıq halı almışdır. Türkiyə coğrafi mövqeyi ilə *Balkan Marşrutunda* iştirak edir. Türkiyə, içində olduğu coğrafi mövqeyi

---

[5] Uçar Altınay C. Şizofren hastalarda alkol madde kullanım bozukluğu komorbiditesi ve komorbiditenin hastalık gidişine etkileri. Uzmanlık Tezi. Türkiye- İstanbul, 2005, s.8; Andres Lehtmets, Jörg Pont. Həbsxanada səhiyyə və tibb etikası (Prison healthcare and medical ethics). Məhbusların sağlamlığına cavabdeh olan səhiyyə işçiləri və digər həbsxana əməkdaşları üçün vəsait. Avropa Şurası, aprel 2017-ci il Azərbaycan dilində nəşr edilmişdir. 2017, s.59

[6] Azərbaycanda Bar və Diskotekalarda Gənclərə Narkotik Tərkibli "Ekstazi" Satılır. 1 s. http://npodc.org ; Akbulut, İ. Ülkemizde uyuşturucu maddeler sorunu. İHFM. C.55. Sayı: 3, s. 111-142, Türkiye- İstanbul: 1997, s.118; Ünüvar N. Madde kullanımı ve bağımlılığı ile kaçakçılığının önlenmesi alanlarında tespit edilen sorunlar ve çözüm önerileri. TBMM Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. Türkiye- Ankara, 2008, s.65

istiqamətiylə *"Balkan Rotası"* yolunda olub çox həssas bir yerə malikdir. Bu məsələdə Türkiyə, Qərbi Avropa mənşəli ara kimyəvi maddələri və Şərqi Avropa mənşəli amfetamin və captagon maddələri ilə Əfqanıstan mənşəli tiryək və onun növlərinin alverinin tranzit ölçüsü ilə Belçika və Hollandiya başda olmaqla Qərbi Avropa mənşəli ekstazi və Cənubi Amerika mənşəli kokain alverinin təsirinə məruz qalır[7]. Azərbaycan isə Avropa və Asiyanın kəsişməsində yerləşir və Narkomaniya və Narkotiklərin Qanunsuz Dövriyyəsi ilə Mübarizə üzrə Dövlət Komissiyasının rəyinə görə respublika Əfqanıstan-trans-Rusiya və trans-Azərbaycan-Gürcüstan-Avropa narkotiklərin daşınması marşrutu yolu üzərində yerləşir [8].

Aparılan bir tədqiqat zamanı aşkar edilmişdir ki, yuxarı sinifə keçdikcə qızların ömür boyu ən azı bir dəfə alkoqoldan istifadə miqyası oğlanlara yaxınlaşır. Həyata keçirilən bir tədqiqatda asılılığı olan qadınların 37.3%-nin alkoqoldan istifadə etdiyi, orta məktəb (lisey) şagirdləri ilə aparılan başqa bir tədqiqatda axır bir ay ərzində ən azı bir dəfə alkoqoldan istifadə edən qız şagirdlərin nisbətinin 8% olduğu və onların ömrü boyunca 72.6%-nin alkoqoldan istifadə etdikləri aşkar edilmişdir[9]. Narkotik maddələrdən istifadə cəmiyyətdə getdikcə yayılam problem olmaqla yanaşı qadın və kişilər arasındakı fərq azalır və hamiləliyi olan qadınlarda bu nisbətin getdikcə artdığı ifadə edilir[10].

---

[7] Ünüvar N. Madde kullanımı ve bağımlılığı ile kaçakçılığının önlenmesi alanlarında tespit edilen sorunlar ve çözüm önerileri. TBMM Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. Türkiye- Ankara, 2008, s.371

[8] Malluris Drobna & Kristofors. İİV və QİÇS Azərbaycanda: Sosial Mədəni Yanaşma. Azərbaycan -Bakı: Adiloğlu nəşriyatı. 2005. 60 s.

[9] Akgül A., Akyay İ. “Uyuşturucu maddeler ve sınıraşan uyuşturucu kaçakçılığı”, İçinde Oğuzhan Ömer Demir ve Bahadır Küçükuysal Der., sınıraşan organize suçlar. Türkiye- Ankara: Adalet Yayıncılık, 2011, s.35-62; Ögel K, Tamar D, Evren C, Çakmak D. İstanbul'da lise gençleri arasında sigara, alkol ve madde kullanım yaygınlığı. Klinik Psikiyatri, C.3(4), s. 242-245, 2000, c.242-245

[10] Bütün günü yalnız narkotik haqqında fikirləşirsən- Ok. 106 s. // https://ok.ru/group/52821281865836/topics ; İzci, F., Bilici, R., Gebelerde madde kullanımı: Görülme sıklığı ve etkileri. Bağımlılık Dergisi. C.XVI, Sayı: 1. s. 1-9, 2015, s.5

Aydındır ki, narkotik maddələrdən asılılıq sadəcə Azərbaycan və Türkiyədə mövcud deyil, dünya bəşəriyyəti çox qədim zamanlardan bəri bu fəlakətlə qarşı-qarşıya gətirir. Çox vaxt narkotik maddələrdən istifadə edilməsinə dair problemlərin müasir həyatla yaranan dəyişikliklər və stresslə əlaqədar olduğu fikri geniş yayılmışdır. Dövrümüzdə əhəmiyyətli bir sosial problem olan narkotikdən istifadə və ondan asılılıq getdikcə daha çox insan arasında heroin, morfin, kannabisdən tiner və yapışqan iyləməyə qədər bir çox növü ilə yayılmaqda davam edir[11].

Cəmiyyətlərin sosial struktur və mədəniyyətləri ilə narkotik maddələrdən istifadə arasında yaxın bir əlaqə mövcuddur. Müxtəlif cəmiyyətlərdə psixotrop və narkotik maddələrlə əlaqədar *"submədəniyyətlər"* formalaşmışdır. Asılılıq edən və sui-istifadə edilən maddələrin mifologiyada, əfsanələrdə, hekayələrdə, ilk dinlərlə yanaşı xristianlıq və yəhudilik kimi təkallahlı səmavi dinlərdə, ədəbi əsər və mahnılarda çıxış etməsi, narkotikdən sui-istifadə submədəniyyətinin aşkar edilməsi, inkişaf etməsi və yayılmasında əhəmiyyətli rolu vardır.

Bir-birindən uzaq mədəniyyətlərdə fərqli formalarda müxtəlif məqsədlərlə istifadə edilən təsirli narkotik maddələrin müxtəlif istehsal və istifadə üsulları vaxt keçdikcə ticarət, müharibə və miqrasiya ilə dünyaya yayılmışdır[12]. Narkotiki yandıraraq dumanına məruz qalma hadisəsi Amerika qitəsindən bütün dünyaya yayılmış, maddələrin inyeksiya vasitəsilə beynə ən sürətli və ən yüksək konsentrasiya ilə yeridilməsi isə XIX əsrdəki texnoloji inkişaf nəticəsində formalaşıb yayılmışdır.

Psixoaktiv maddələri ənənəvi şəkildə kişilər qadınlardan daha çox istifadə etsə də, qadınlar hər sahədə sosial həyata daxil olub bərabərliyi qazandıqca, xüsusilə, inkişaf etmiş cəmiyyətlərdə bu fərq getdikcə aradan qalxır.

---

[11] Malluris Drobna & Kristofors. İİV və QİÇS Azərbaycanda: Sosial Mədəni Yanaşma. Azərbaycan -Bakı: Adiloğlu nəşriyat, 2005, 60 s. // www.unesco.org/culture/aids ; İçli, T. Uyuşturucu madde bağımlıları ile sosyolojik bir çalışma. H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2.2, s. 77-85, 1984, s.77

[12] Işık, M. Madde Kullanımı ve stratejik iletişim. Türkiye-Ankara: SAGE Yayıncılık, 2013, s.16

Birinci fəslin ikinci yarımfəsli **"Qədim dövrlərdən bu günə qədər cəmiyyətin narkotik vasitələrdən istifadəyə münasibəti"** adlanır.

İstifadəyə münasibətlə bağlı konkret misallar əsasında göstərilir ki, *narkotik asılılıq*, demək olar ki, bütün cəmiyyətlərdə dərman asılılığından qaynaqlanmış, dərmanlardan asılılıq isə əvvəlcə XIX əsrdə Avropa və ABŞ-da vacib bir problem kimi meydana gəlmiş, 1805-ci ildə tiryəkdən morfin, 1898-ci ildə isə heroin əldə edilmişdir[13].

Qərb ölkələrində gənclərin XX əsrin 70-ci illərdində yeni həyat fəlsəfəsi axtarmağa başladıqları əsnada ABŞ-dakı gənclər yeni həyat tərzi və fəlsəfi düşüncə çərçivəsində narkotikdən istifadə etməyi seçirdilər. Bu axtarışın məhsulu və Uzaq Şərq fəlsəfəsinin təsiri ilə amerikalı gənclər arasında *"Kannabis"* və *"LSD"* istifadəsi özünə yer tapmışdır[14]. Dissertasiyanın bu bölməsində faktlar əsasında İngiltərədə, Almaniyada, Fransada, bir sıra digər Avropa ölkələrində sintetik narkotik maddələrin istehsal edilməsi göstərilir.

Osmanlı və Türkiye dövründəki vəziyyətlə bağlı göstərilir ki, tarixən burada narkotik mədəniyyəti mövcud olmuşdur. Bir sıra tarixi faktlar əsasında göstərilir ki, narkotik maddələr burada həm istehsal edilmiş, həm də müxtəlif məqsədlərlə istifadəyə verilmişdir. Türkiyədə ən çox yayılan və istifadə edilən zərərli maddələrdən biri həşişdir[15].

Faktorlar sırasında daha bir neçəsi göstərilir:

- Mafiya faktoru, hansı ki qanlı toqquşmaların, insan tələfatının, dövlət çevrilişlərinin və siyasi qətllərin maliyyə mənbəyidir; BMT-

---

[13] Nağiyev A. Qara Kabus. (Narkotik və Narkomanya) -Bakı, 2013, s2; Sadock Bj. Maddeye bağlı bozukluklar. "Kaplan & Sadock's Comprehensive Textbook Of Psychiatry", 8.Baskı. Editörlər: Aydın H, Bozkurt A. s.15, 1137-1318. Türkiye-İstanbul: Güneş Kitabevi; 1998- 2007, s.398-399

[14] Sevil, H T. Uyuşturucu Bağımlılığı Tanımlar- Sorunlar- Çözümler. Türkiye-Ankara: Sabev Yayınları, 1998, s.20-21

[15] Əliyev, S.C., Hacıyeva, H.M., Mikayılzadə N.C. Tibbi Biliklərin Əsasları. Elmi red.F.Y.Talıbov. Azərbaycan Tibb Universitetinin Nəşriyyatı, BAKI, 2004, s.381

nin məlumatlarına əsasən dövrümüzdə narkotik maddə iqtisadiyyatı dünya ticarətinin 8%-ni təşkil edir[16].

- Dövlət hakimiyyətini əlində saxlayan şəxslərin oynadığı rol. Göstərilir ki, dünyada tiryək və heroin qaçaqmalçılığında siyasi toxunulmazlığı olanlarla, bəzi diplomatik pasportlu insanlar böyük rol oynayır.
- Yük maşınları və İnternetin son vaxtlar oynadıqları rol;
- Hippi axını və mədəniyyəti, hansı ki narkotikdən sui-istifadə edilməsi və asılılığın yayılmasında mühüm rol oynamışdır;
- Dini inanclar və narkotik maddələrdən asılılıq (burada söhbət dini və sosial rituallarda bir çox psixoaktiv maddələrdən istifadə edilməsindən gedir).

Daha bir, **"Narkomaniyanın sosioloji qiymətləndirilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları"** adlanan altfəsildə sosial problemlər sırasında təhlil edilən narkomaniya məsələsinin elmi-nəzəri yanaşmaları və praktik təhlillər nəzərdən keçirilir. Məlumdur ki, *Sosial problem* cəmiyyət tərəfindən formalaşdırılan və həlli axtarılan, ən azından təsiri azaldılan bir hadisədir. *Təsirli qrup* hər hansısa sosial şərti öz dəyərlərinə təhlükə kimi müəyyən etdikdə, çox insan bu şərtlərin təsirinə məruz qalanda və həmin şərt kollektiv tərəfindən düzəldilə bildiyi zaman *sosial problem mövcud olur*[17]. *Sosial problemlərlə əlaqədar əsas anlayışlar barədə qeyd etmək olar ki,* sosial problemlər tədqiq olunduğu zaman dəyər qarşıdurması, deviant davranış, təşkilati böhran, sosial təhlil, və s. anlayışlara tez-tez müraciət olunur.

Sosioloqlar sosial problemlərin həlli məsələsində fərqli yanaşmalardan istifadə edirlər. Burada sosial problemləri izah etmək üçün üç başlıca prinsipə nəzər yetirilməlidir.

Ziddiyyətli (Konflikt) yanaşma

Struktural ictimai təşkilatlanmanın mənşəyində dəyər və mənbələrin qeyri-bərabər bölüşülməsindən qaynaqlanan struktural

---

[16] Ergül E., Türkiye'de uyuşturucu ve uyarıcı maddeler suç politikası. Adalet Bakanlığı Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdür Yardımcısı. 1-18 s. http://www.gumrukkontrolor. org.

[17] Kelleher, Myles J. Social problems in a free society myth, absurdities and realities, University Press of America, Oxford. p. 10, 2004, 342 p

ziddiyyət və mübahisənin olmasından ötəri bütün ictimai, iqtisadi, siyasi təşkilat və proseslərin elmi, mədəni və bədii fəaliyyətlərin həmin cəmiyyətdə mövcud olan təbəqə və ya qrupların qarşılıqlı uzlaşma, əməkdaşlıq, yardımlaşmaları nəticəsi olaraq yox, tərəflər arasında müxtəlif səviyyələrdə davamlı olaraq təkrar edilən mübahisələrin nəticəsilə ərsəyə gətirildiyini müdafiə edən perspektivdir[18].

Funksional yanaşma

Funksionallıq, sosiologiyanın əsas kateqoriyalarından biridir. Funksionallıq cəmiyyəti vaxt çərçivəsində bir yerdə saxlayan sosial struktura diqqətini yönəltmiş sosiologiyanı sosial nizamın elmi kimi qəbul edir. *Cəmiyyət:* rəqabət, doğruluq, uğur kimi dəyərləri, peşə statusu, gender rolları kimi status hallarını ailə və nikah, din, siyasət qurumu kimi təşkilatları əhatə edir. Bu elementlərin hər biri bütöv cəmiyyətin fəaliyyətinin davam etdirilməsində mühüm funksiyalara malikdir. Funksionallıq, bir ictimai strukturu meydana gətirən bütün komponentlərinin eyni ölçüdə daxili ahənglə fəaliyyət göstərdiyi funksional bütövlüyün varlığını qəbul edir[19]. Funksionalistlər, sosial qayda və qanunların hərəkətlərimiz üzərindəki nəzarət təsirini itirdikdə insanların əqli xəstəlik, intihar, dərman asılılığı kimi problemlərə daha həssas hala gəldiklərini göstərən düşündürücü sübutlardan bəhs edirlər.

İnteraktiv yanaşma

Cəmiyyətə diqqət yönəldən qarşıdurma və funksional perspektivin əksinə olaraq, bu yanaşmanın tərəfdarları aktiv şəxsə diqqət yönəldərək şəxsin cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilməsi fikrinə qarşı çıxırlar. *İnteraktivlik,* başqaları ilə aramızda yaranan qarşılıqlı təsir bizə müəyyən sosial vəziyyəti nə cür tərif və izah etməyindən daha çox şey öyrədir. Həmçinin, əsasən dünyanı necə tərif və izah edəcəyimizi də öyrədir. Bununla yanaşı, kim və nə olduğumuzu təşkil edən düşüncələrin əsasıdır. Belə qavrayışlar bizə digər

---

[18] Parrillo, Vincent N. John Stimson. Contemporary social problems. Boston : Allyn And Bacon, p. 19, 1995, 520 p.

[19] Güçlü, S., Öztürk, A., Baygal, A., vd. Sosyal problemler sosyolojisi: Dünyadan ve Türkiye'- den Örnekler. Bölüm: 1, Editör: Nurşen Adak vd., Türkiye- Ankara: Desen Ofset, 2009, 350 s.

insanlardan nə gözləyəcəyimizi və müəyyən sosial kontekstllərdə necə davranacağımızı bildirir[20].

Sosial problemlərin həllində ilk addım onların təyin olunmasıdır. Sosial problemlərin təyin olunması, ictimai dəyər və normalara bağlı olması ilə nisbi haldır. Yəni hər hansı bir şərt və ya vəziyyətin müəyyən bir cəmiyyətdə sosial problem kimi qəbul edilməsi və daha sonra problemin gələcəyinə aid proqnozlar çərçivəsində həll təklifləri gətirə bilməsidir. O zaman həll, fərdi olmasından əlavə ictimai və strukturaldır.

Dissertasiyanın bu bölməsinin sonuncu altfəsli **"Gənclik dövrünün sosial problemlərindən biri olan narkotik istifadəsinə aid nəzəriyyələr və yanaşmalar"** adlanır. Burada göstərilir ki, gənclik problemi kimi xarakterizə edilən asılılıq ən böyük sosial problemlərdən biridir. Asılılığı olan şəxslərin iş qüvvəsindən məhrum edilməsi, yüksək müalicə xərcləri və sosial təminatlarının olmaması kimi faktorlar problemin dövlətə xərcləri artırır. Bir müddətdən sonra narkotikdən sui-istifadə edilməsi asılılığa çevrilir və daha sonra sosial, iqtisadi və məhkəmə problemi şəklində ərsəyə gəlir[21].

Türkiyə əhalisinin altıda birini, Azərbaycan əhalisinin də 29,7 faizini təşkil təşkil edən gənclərin öz həllini tapmamış sosial-iqtisadi, sosializasiya və təhsil durumu ilə əlaqədar problemi mövcuddur. Bu sosiallaşma prosesində yaranan maneələr, qarşıdurmalar gəncin psixi durumuna təsir göstərir, narahatlıq və həyəcanını artırır. Gənc şəxs bu prosesdə zorakılıq vasitəsilə cəmiyyətə üsyankarlıq edir və ya psixoaktiv maddələrdən istifadə etməyə başlayır. Onların gənclər tərəfindən geniş şəkildə istifadə olunması, nəticələr baxımından mühüm sosial problem və xalq sağlamlığı problemini təşkil edir [22].

---

[20] Coleman, James William. Social problems a brief ıntroduction, Longman. New York, p. 8, 1998.

[21] Ünlü A., Evcin U. İstanbul'da liseli gençler arasındaki madde kullanım yaygınlığı ve demografik faktörlerin etkileri. Araştırma Makalesi. Literatür Sempozyum, 1(2):2-11, Türkiye- İstanbul-2014.

[22] Demirhan, H. Denizli ili, Tavas ilçe merkezinde yer alan ortaöğrenim öğrencilerinde sigara, alkol ve uçucu madde kullanımı. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üni. Sağlık Bilimler Enstitüsü, Halk Sağlığı A.B.D. Türkiye-Denizli,1999, s.3-4

Narkotik maddələrdən istifadə və asılılıqla bağlı tədqiqatçıların bəziləri professional cinayətkarlıqlar, cibgirlik və adam öldürmədə olduğu kimi *narkotik maddə cinayətkarlığında* da *submədəniyyətin* mövcud olmasından bəhs edirlər. Marvin E.Volfanq, Franko Ferracuti *The Subculture of Violence* adlı əsərləri ilə ən güclü mütəxəssislərdən hesab olunurlar. Burada narkotikdən istifadə edilməsinin fərdi və ictimai nəticələri geniş şərh olunur. Vurğulanır ki, narkotik maddə asılılığı ondan istifadə edən şəxslərin fərdi sağlamlığı, psixi durumları və ailələrinə çox vaxt ağır təsir göstərir. Alkoqoliklər arasındakı ölüm nisbətləri ümumi əhaliyə nəzərən on dəfə çoxdur. Burada həm də iqtisadi itki problemləri, ailədaxili problemlər yaşanır. Daha ağır fəsadlar narkotik və ya psixoaktiv maddələrin birgə istifadəsi nəticəsində yaranır.

II fəsil "Türkiyə və Azərbaycanda narkotik vasitələrin sosioloji ölçüsü" adlanır və burada birinci altfəsildə **("Statistik məlumatların təhlili əsasında müasir Türkiyədə narkomaniyanın dinamik xüsusiyyətləri")** ilk növbədə Türkiyədə narkomaniya ilə əlaqədar mövcud vəziyyət nəzərdən keçirilir. Göstərilir ki, narkotik maddələrlə mübarizə nəsilləri hədələyən məsələ kimi uzun müddətdir ki bütün ölkələrin ən prioritet hədəflərindən biri olmuşdur.

Burada bu sosial hadisənin cərəyan etməsi mərhələləri araşdırılır, müasir durum qiymətləndirilir, dünyada narkotik asılılığın miqyası təyin edilir, göstərilir ki, dünyada hər il 200.000 nəfərin narkotikdən istifadə etdiyi üçün dünyasını dəyişdikləri təxmin edilir. Türkiyədə narkotikdən asılılılıq miqyası ilə bağlı göstərilir ki, burada indiyə qədər gənc əhali arasında narkotikdən istifadənin geniş yayılmasına istiqamətlənmiş ölkə miqyasını əhatə edən tədqiqat aparılmamışdır.

2007-ci ildə aparılan başqa bir tədqiqat Türkiyə Böyük Millət Məclisi (TBMM) tərəfindən TUİK tərəfindən seçilmiş 60 şəhərdəki 261 məktəbdə (130 rəsmi, 131 özəl) təhsil alan 26.009 şagirdlə aparılmışdır. Bu tədqiqata əsasən siqaretdən istifadəyə davam edən şagirdlərin nisbəti 15.6%, son bir ay ərzində ən azı bir dəfə spirtli içki qəbul edənlərin nisbəti 16%, son üç ay ərzində narkotik və

stimulyativ maddələrdən istifadə edənlərin nisbəti isə 2.9% olaraq aşkar edilmişdir[23].

Məlumdur ki, dünya ölkələrində geniş yayılma ilə əlaqədar tədqiqatların nəticələri təhlil olunduğu zaman kişilərin narkotikdən istifadə nisbətinin qadınlardan daha yüksək olduğu müşahidə edilir. Qadınların yaş qruplarına əsasən har hansısa bir narkotik maddədən istifadə nisbətinə nəzər yetirildiyi zaman 15-24 yaş aralığında 1.6%, 25-34 yaş aralığında 2,5%, 35-44 yaş aralığında 2.5%, 45-54 yaş aralığıında 1.6%, 55-64 yaş aralığında isə 3.1% nisbətində narkotikdən istifadə edildiyini görmüş olarıq. Məktəblərdə tiryəkdən istifadə olunması nisbəti 0.3% olaraq hesablanmışdır. Avropa və dünyadakı narkotik maddələrdən istifadə nisbəti ilə müqayisə olunduğu zaman Türkiyədə bu halın daha aşağı olduğu müşahidə edilir. Bu hal ailə və ictimai münasibətlərin sıx olmasına, narkotik təklifinin daha mənfəətli bazarları hədəf götürməsinə və hüquq-mühafizə orqanlarının effektiv tədbirlərinə və tutulma səylərinə əsaslanır[24]. Azərbaycanda isə narkomanları əsas qrupu 21-30 (65,5%) yaşlılardır[25].

Növbəti altfəsildə **(“Türkiyədə gənclər arasında narkotiklərin yayılmasının dinamikası”)** Türkiyədə son vaxtlara qədər gənclər arasında narkotiklərin yayılması dinamikasına aid tədqiqatlar nəzərdən keçirilmiş, göstərilmişdir ki, müxtəlif narkotiklərin istifadə edilməsi tezliyi bir çox amillərdən asılıdır. Şiddət, şiddətə məruz qalma, şiddət meylləri, müxtəlif şiddətli davranışlar göstərən, psixoaktiv maddə istifadə edən və istifadə etməyən insanlar üçün hirs

---

[23] TBMM Araştırma Raporu 2007. Çocuklarda ve gençlerde artan şiddet eğilimi ile okullarda meydana gelen olayların araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan TBMM Araştırma Komisyonu Raporu-2007;
Ünlü, A., Evcin, U. 2008 ve 2010 yılları arasında istanbul bağcılar ilçesinde gençler arasında madde kullanım yaygınlığı, risk ve koruma faktörlerinin değerlendirilmesi. Anadolu Üni. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 14 - Sayı: 3, (127-140). Türkiye- İstanbul, 2014, s. 23; Özmen, Ö. Uyuşturucu veya uyarıcı madde suçları. Yüksek Lisans Tezi. Türkiye- İstanbul, 2009, s. 3

[24] TUBİM Madde Kullanım Yaygınlığı, 2012, s.151-154. http://www.kom.gov.tr

[25] Malluris Drobna & Kristofors. İİV və QİÇS Azərbaycanda: Sosial Mədəni Yanaşma. Azərbaycan -Bakı: Adiloğlu nəşriyat, 2005, 60 s. // www.unesco.org/culture/aids

və cinayət arasında müqayisə aparılmış və cədvəllərdə nəticələri gətirilmişdir. Psixoaktiv maddələrdən istifadə edənlərin istifadə etməyənlərə nisbətən fiziki zorakılığa məruz qalmaq, eyni zamanda müxtəlif fiziki zorakılıq tətbiq etmə, şiddətə meyl, əsəbi davranış və cinayətkarlıq törətməkləri daha yüksək müşahidə edilmişdir.

Müxtəlif statistik mənbələrə, aparılan tədqiqatlara istinadən göstərilir ki, narkotiklərin qəbulu nəticəsində yaşanan fəsadlar ildən ilə yüksək mənfi dinamika şəklində inkişaf edir. Həm də narkotikdən əziyyət çəkənlərin müalicəsi, narkotiklərin satılması, yayılması, aparılan profilaktik işlərin vəziyyəti ilə bağlı geniş məlumatlar verilir. belə bir nəticə çıxarılır ki, Van şəhəri ilə əlaqədar yuxarıda qeyd edilən məlumatlar müəllifin bu tədqiqat işinin Türkiyənin Van şəhərində həyata keçirilməsinə üstünlük verilməsinin əsas səbəbi olmuşdur.

İkinci fəslin növbəti altfəsli “**Azərbaycanın narkomaniyaya qarşı mübarizə və profilaktikasında dövlət siyasəti**” adlanır. Burada göstərilir ki, Azərbaycanın yerləşdiyi regionda narkomaniyaya qarşı mübarizə bir çox istiqamətlər üzrə aparılır. Azərbaycan öz müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra bütün sahələrdə olduğu kimi narkomanlıq və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi sahəsində də ardıcıl və məqsədyönlü addımlar atmışdır. Bu sahədə ölkədə lazım olan normativ-hüquqi baza, müvafiq təşkilati strukturlar yaradılmış və milli proqramlar hazırlanıb həyata keçirilməkdədir.

Azərbaycanın geosiyasi marağlarına uyğun, dövlətin ərazisindən narkotiklərin Qərbə daşınması üçün tranzit dehlizi kimi istifadə edilməsinin qarşısını almaqdan ibarət olmuşdur. Təcrübə göstərir ki, transmilli cinayətkar birləşmələr respublika ərazisindən öz çirkin niyyətləri üçün istifadə etməyə uzun illərdir ki, ciddi səylər göstərirlər. Əsasən 3 marşrut üzrə - Birincisi tranzitlə “Əfqanistan-Türkmənistan-Xəzər dənizi vasitəsilə, "Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə-Avropa”; İkincisi “Əfqanistan -İran-Azərbaycanın vaxtilə işgal olunmuş əraziləri - Qarabağ - Ermənistan-Gürcüstan-Avropa”; üçüncüsü “Əfqanistan-İran-Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə-Avropa” marşrutlarıdır.

Ümumbəşəri bəla olan narkomaniyanın sərhəd tanımadan yayılması bura üçün həlli vacib məsələlərdən birinə çevrildiyindən,

Azərbaycan bütün qüvvə və imkanlarını səfərbər edərək bu bəlanın kökünün kəsilməsi istiqamətində aparılan beynəlxalq mübarizəyə qoşulmuş, bu sahədə həyata keçirilən işlər çərçivəsində zəruri qanunvericilik bazası yaratmış və institusional islahatlar həyata keçirmişdir. Bir sıra təşkilati-hüquqi, institusional və əməli praktiki tədbirlər həyata keçirilməklə bərabər, həmçinin qlobal bəla ilə mübarizə üzrə beynəlxalq təşəbbüslərdə iştirak da intensiv xarakter almışdır. Narkotik asılılığı olan şəxslərin müəyyən edilməsi və müalicəsi, bu sahədə aparılan tədqiqatlar nəzərdən keçirilir. Məlum olduğu kimi, 2021-ci il 31 dekabr tarixinə respublika üzrə narkomanlıq diaqnozu ilə qeydiyyatda olanların sayı 34602 nəfər təşkil etmişdir. Həmin şəxslərdən 27106 nəfəri dispanser, 7496 nəfəri profilaktik qeydiyyatda olanlardır[26]. Narkomanlığa qarşı təbliğat və profilaktika işləri də geniş şərh edilir.

Məsələn, 2022-ci il ərzində Ədliyyə Nazirliyi Penitensiar Xidmətinin Mühafizə alayında və müəssisələrində əməkdaşlar üçün təlimlər, cəzaçəkən məhkumlar arasında narkotiklərin insan orqanizminə məhvedici təsiri, cəmiyyətə və insanların sağlamlığına ziyanı barədə söhbətlər aparılmış, eləcə də müvafiq videofilmlərin nümayişi və zəruri təbliğat materiallarının paylanılması ilə əlaqədar bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Vurğulanır ki, narkotiklərin qəbulu ən çox küçə uşaqları və tüfeyli həyat sürənlər arasında yayılmışdır. Gənclər böyüklərə nisbətən narkotiklərin qəbulu qarşısında daha zəifdirlər, ona görə ki, onları əhatə edən ətraf mühitin təsirinə tez düşürlər. Hal-hazırda Azərbaycanda narkomaniya problemi ölkədə əhalinin sağlamlığına, iqtisadiyyat və sosial sahədə, qayda-qanuna ciddi təhlükə sayıla bilər[27].

---

[26] Azərbaycan Respublikası, Narkomanlığa Və Narkotik Vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə Qarşı Mübarizə üzrə Dövlət Komissiyası. Narkotik Vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə və Narkomanlığa Qarşı Mübarizənin Nəticəsinə dair İllik Hesabat, Bakı, 2021, 72 s.

[27] Gənclər arasında narkomaniya halları və QİÇS-in profilaktikası. Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi. Gənclərin Problemləri Üzrə Elmi Araşdırmalar Mərkəzi. 31-03-2014, 12 s. http://gencalim.az

Azərbaycan müvafiq beynəlxalq sənədlərə və təşəbbüslərə qoşulmuşdur. Bu sahədə qətiyyətli mübarizənin təmin edilməsi məqsədi ilə "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizə"yə dair 2007-2012, 2013-2018 və 2019–2024-cü illəri əhatə edən *Proqramlar*" qəbul edilmişdir[28].

Sonuncu, üçüncü fəsil "**Gənclərin sosial problemlərinin həlli istiqamətində sosial institutların fəaliyyəti narkomaniyanın qarşısının alınması amili kimi**" adlanır. Burada ilk növbədə "**Gənclik dövründə narkotikdən istifadənin əsas amilləri**"ndən bəhs olunur. Narkotikdən istifadə edilməsinin başlanğıcında, sui-istifadə olunmasında və ya asılılığında bir sıra risk faktoru mövcud olub onlar arasında şəxsiyyət, sosial, iqtisadi, irsi, bioloji və s. amillər sayıla bilər. Bu da insanın vacib bir risk faktoru daşıması xəstəliyin meydana gəlmə potensialını artırır. Fərdi risk faktorlarının fərqli kombinasiyası bu faktorların şiddət və təbiətindən yaranan müxtəlif şiddətin mənfi nəticələrinin yaranmasına gətirib çıxarır.

Burada sosial-mədəni və ekoloji faktorlar, ailə faktoru, psixoloji faktorlar, dost qrupu faktoru, şəxsiyyət faktoru, narkotik maddənin əlçatarlılığı faktoru, imitasiya faktoru, narazılıq və başıboşluq faktoru, mənəvi boşluq faktoru, biogenetik faktor, narkotik maddəyə aid reklam faktoru, ticari mənfəət faktoru, digər xəstəliklər faktoru, digər faktorlar bütün təəssüratı ilə nəzərdən keçirilir, narkotik maddədən istifadədə xüsusi submədəniyyətin formalaşması vurğulanır.

Narkotikdən istifadə faktorlarını anlaya bilmək üçün şəxsiyət, ailə və mühit kimi təməl faktorları kompleks şəkildə təhlil etmək lazımdır. Əgər bu fatorlardan hər hansısa biri kifayət qədər güclü mənfi təsirə malik olarsa digərlərinin mənfi təsiri minimum olsa belə

---

[28] Azərbaycan Respublikası, Narkomanlığa və Narkotik Vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə Qarşı Mübarizə Üzrə Dövlət Komissiyası. Azərbaycan Respublikasında Narkotiklərə Nəzarət Sahəsində 2015-ci İl Üçün Ölkə Məruzəsi (Natıonal Annual Report On Drug Control 2015), BAKI, 2016, s.9, 11; Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizəyə dair 2019-2024-ci illər üçün Dövlət Proqramı // https://e-qanun.az/framework/42971

insanın narkotikdən istifadə etmə ehtimalı yüksəkdir. Bu faktorlardan biri və ya bir neçəsi güclü müsbət təsir göstərirsə, insan yüksək təhlükə altında olsa belə, bu hal onu narkotikdən istifadə etməyə qarşı qoruya bilir.

Adları çəkilən faktorlar müxtəlif statistik göstəricilər və əldə edilən tədqiqatın nəticələri ilə şərh edilir. Bütün bu məlumatlardan aydın olur ki, istər gənclik dövrünün sosial problemlərindən biri olan narkotik vasitələrdən istifadəyə dair nəzəriyyələr və yanaşmalar, istərsə də gənclik dövründə narkotikdən istifadənin əsas amilləri olsun, demək olar ki, bu dissertasiya işində göstərilən nəzəriyyə və amillərin hamısı onun mövzusuna uyğundur və asılılıq nəzəriyyəsi tək halda insan faktoru üzərində qurula bilməz. Buraya həm də sosial-mədəni və ekoloji faktorlar bilavasitə qoşulur.

Üçüncü fəslinin ikinci altfəslində (“**Yeniyetmələrin narkomaniyasının sosial profilaktikası sistemində ailə və məktəbin rolu (tədqiqatın nəticələri)** bəzi müəyyənləşmələr aparılmışdır.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) tərifinə əsasən 10-19 yaş aralığı *Yeniyetməlik (Adolesan)* dövrü, 15-24 yaş aralığı *Gənclik* dövrü, 20-24 yaş aralığı *Gənclik* dövrü və 10-24 yaş qrupu isə *Gənc İnsanlar* kimi ifadə edilir. Bu dövr reproduktiv sağlamlıq problemləri başda olmaqla, narkotikdən istifadə, qidalanma pozğunluğu, psixoloji problemlər və riskli davranışların tez-tez müşahidə olunduğu əhəmiyyətli inkişaf dövrlərindən biridir. *Gənclik*, orta hesabla on altı və iyirmi beş yaş aralığına təsadüf edən dövrdür[29].

Ailə ilə bağlı müəyyən edilmişdir ki, şagirdlərə qarşı ailənin mövqeyi və davranışına əsasən narkotikdən istifadə nisbətinin ikitərəfli χ-kvadratı analizləri ilə dəyərləndirilən zaman ailənin münasibətsiz, təzyiqçi-avtoritar və ya həddən artıq mühafizəkar olması, bu halların baş vermədiyi ailələrə nisbətən şagirdlərin narkotiklərdən istifadəsi nisbətində əhəmiyyətli artıma gətirib çıxarmışdır.

---

[29] Turhan, E.Üniversite Öğrencilerinde Madde Kullanımı,Şiddet ve Bazı Psikolojik Özellikler. Tacettin İnandı, Cahit Özerb, Sabahat Akoğlu. Türkiye Halk Sağlığı Dergisi; 9(1) 33-34, 2011, s.34

Bu tədqiqatda siqaret, alkoqol və narkotik maddələrin istifadə edilməsi və təhlükəli yaş dövründə olan lisey yeniyetmə şagirdlər dəyərləndirilmişdir. Tədqiqat anket şəkildə təşkil edilmiş və iştirakçılar tərəfindən doldurulmuşdur. Lakin, bu hal nəticə və məlumatların etibarlılığı baxımdan məhdud hesab edilə bilər. Tədqiqatımızın nəticələrinə əsasən aidiyyatı qurumların narkotikdən istifadə nöqteyi-nəzərindən yeniyetməlik və gənclik dövrünə aid təhlükələri minimuma endirmək üçün bölgəmizdə, xüsusilə də istifadə edilmə nisbətləri yüksək olan alkoqol, siqaret, kannabis və digər narkotik maddələrdən istifadəyə əsaslanan məlumatlılıq səviyyəsini artıracaq tədbirlərin görülməsi əhəmiyyət kəsb edir.

'Kəsişmə Tədqiqat Metodu' vasitəsilə Van şəhəri mərkəzində yerləşən üç rayondakı 25 orta məktəb (Lisey) şagirdlərinin narkotikdən istifadə etməsi və problemlərinin miqyasının aşkar edilməsinə istiqamətlənmiş 2015-2016-cı ilin ikinci yarımil dövrü mart ayında 10-cu və 12-ci sinif şagirdlərinə dərs vaxtı daxilində könüllülüyünə əsasən anket formalarının paylanıb cavablandırıldıqdan sonra anket tətbiq edilmişdir. Tədqiqatda istifadə edilən anket forması Türkiyədə, Trakya Universitetinin Tibb fakültəsində, oxşar fəaliyyətdə istifadə edilmişdir. Van şəhərinin üç mərkəzi rayonundakı məktəblərdə aparılan anketə aid fəaliyyətdən qabaq Van valiliyi və Milli Təhsil Müdirliyi aidiyyatı komissiyasının təsdiq və dəstəyi alınmışdır. Tədqiqatda anket vasitəsilə toplanan məlumatlarla bağlı təsviri həyata keçirilir.

Tədqiqata 10-cu və 12-ci sinif şagirdləri cəlb edilmişdir. Seçmənin həcmi 3000 şagirdə əsasən müəyyən edilmiş və bu da Van şəhərinin mərkəzi üç rayonunda olan 64 məktəbin 10-12-ci sinif şagirdlərinin sayının təxminən 19%-u nisbətindədir. Aparılan sənəd tədqiqatlarından əldə etdiyimin məlumatlar doğruluğunda bəzi şagirdlərin cavab verməmək, səhv alternativi işarələmək, şagirdlərin sayının gözləniləndən daha az olması kimi faktorların 15% əhatəsində ola biləcəyi təxmin edilmiş və bu nisbət qəbul edilə bilən sıxlığı müəyyən edərək təsadüfi seçmənin böyüklüyünü 3000 nəfər

olaraq müəyyən edilmişdir. *İlkin mərhələdə "çoxpilləli" (stratifikasiya) klaster seçmə metodundan istifadə edilmişdir*[30]

Anketlər doldurulduqdan sonra nəticələrin statistik qiymətləndirilməsində SPSS 22.0 paket proqramından istifadə edilmiş, təsviri təhlillər üçün "χ^2 (Xi kvadratı) (Pearson Chi-Square) statistik testin"dən istifadə olunmuşdur. Bütün statistikalar üçün əhəmiyyətlilik limiti $p<0,05$ olaraq qəbul edilmişdir[31].

Bu tədqiqatda anket vasitəsilə toplanan məlumatlar tədqiqat seçməsində narkotik istifadəsi ilə bağlı anlayışın formalaşdırılması şagirdlərin siqaret, alkoqol və narkotik maddələrdən istifadə etmə miqyasının sübut edilməsi, insanların narkotikdən istifadə etməsi ilə sosial problemlər yaşaması arasındakı əlaqələr tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatda iştirak edən 2814 şagirddən 36 nəfər (1.3%) cinsini qeyd etməmiş, digər 2778 şagirdin 1374-ü oğlan (49.5%), 1404-ü isə qızdan (50.5%) ibarət olmuşdur. Anket formasında 27-ci bənddə qeyd edilmiş suallarda 12 narkotik növü ümumi şəkildə *"Narkotik maddə"* olaraq ifadə edilmişdir. Bütün orta məktəb (lisey) şagirdlərindən 36 nəfər narkotiklə əlaqədar suallara cavab verməmişdir.

Şagirdlərdən 858 nəfərin (30,5%) ən azı bir dəfə narkotik maddədən istifadə etdiyi, 1956 nəfərin (69,5%) isə istifadə etmədiyi aşkar edilmişdir. Orta məktəb (lisey) şagirdləri ən azı bir dəfə zərərli maddədən istifadə edilməsinə görə kateqoriyalaşdırıldığı zaman siqaretdən istifadə edən 824 nəfər (29,3%), alkoqoldan istifadə edən 214 nəfər (7,6%), kannabisdən istifadə edən 100 nəfər (3,6%), ekstazidən istifadə edən 43 nəfər (1,5%), tinerdən istifadə edən 82 nəfər (2,9%), akinetondan istifadə edən 26 nəfər (0,9%), kokaindən istifadə edən 42 nəfər (1,5%), eroindən istifadə edən 36 nəfər (1,3%), amfetamindən istifadə edən 25 nəfər (0,9%), kaptaqondan istifadə edən 25 nəfər (0,9%), yaşıl reseptdən istifadə edən 32 nəfər (1,1%),

---

[30] Ögel K., Taner S., Eke C. Y. Onuncu sınıf öğrencileri arasında tütün, alkol ve madde kullanım yaygınlığı: İstanbul Örneklemi. Bağımlılık Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 18-23, 2006. www.bagimlilik.net

[31] Asan, Ö., Tıkır, B., Okay, İ. T., Göka, E. Bir AMATEM birimine başvuran alkol ve madde kullanım bozukluğu olan hastaların sosyodemografik ve klinik özellikleri. Bağımlılık Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1, s. 1-10, 2015, s.3

digər maddələrdən istifadə edən 20 nəfər (0,7%) şagirdin mövcudluğu aşkar edilmişdir.

Sosial problemli davranışlarla narkotik maddələrdən istifadə nisbəti dəyərləndirildikdə, bütün sosial problemli davranışlarda bütün narkotik maddələrin istifadə nisbətində artım olduğu sübut olunmuşdur.

Tədqiqatımın nəticələrini dəyərləndirən zaman həyat boyu ən azı bir dəfə narkotik maddədən istifadə ekstensivliyi: ardıcıllıqla ən çox istifadə olunan maddə siqaret (29,3%) və alkoqol (7,6%) şəklindədir. Bu ardıcıllığı maddələr olan kannabis (3,6%), tiner-bali (2,9%), ekstazi və kokain (1,5%), eroin (1,3%), yaşıl reseptli dərmanlar (1,1%), akineton və amfetamin ilə kaptaqon (0,9%) izləyir. *Türkiyənin bütün bölgələrində olduğu kimi Vanda da 1998-ci ildə Ögel və yoldaşlarının SAMAY ilə keçirdikləri tədqiqatda mövcud olan kannabisdən istifadə sıxlığı, mənim bu tədqiqatımda artmışdır.* Vandakı şagirdlərin həyatı boyu ən azı bir dəfə bütün maddələrdən istifadə etməsi Türkiyədə 1998-ci ili əhatə edən nəticələrlə müqayisə olunduqda daha az müəyyən edilmişdir.

Dissertasiyanın **"Nəticə və təkliflər"** bölməsində göstərilmişdir ki, bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycan və Türkiyədə də *narkotikdən istifadə gənclik problemi kimi ifadə olunur*. *Narkotikdən istifadə problemi,* insanda yalnız fizioloji yox, sosial və psixoloji problemlərə də səbəb olur. Nəticə etibarilə meydana gələn problemlər yalnız narkotikdən istifadə edən şəxsə deyil, həmçinin, onun yaxın ətrafından başlayaraq bütün cəmiyyətə müxtəlif iqtisadi və hüquqi problemlər şəklində ziyan vurur. Qeyri-qanuni narkotik ticarəti, istehsalı, istehlakı və bununla əlaqədar yaranan problemlər getdikçə artır. Narkotik aludəçiləri müntəzəm iş qüvvəsindən məhrum olduqları üçün bütün qeyri-qanuni yollara müraciət edə bilərlər. *Asılılığı olan şəxslər* narkotik maddələri və ya bununla əlaqədar maddi vəsaiti tapmaq bahasına müxtəlif cinayətkarlıqlar törətməklə yanaşı zorakılıq, yol qəzaları, məktəb və iş fəaliyyətlərinə təsir göstərəcək hadisələrdə iştirak edirlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, narkotik asılılığı inkişaf etməkdə olan ölkələrə daha çox təsir edir. Gənc əhalinin sayının çox olması və inkişaf etməkdə olan ölkə olduğuna görə narkotikdən asılılıq

məsələsi Türkiyə üçün də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatlar Türkiyədə narkotik asılılığı miqyasının əhali sayına nisbətən daha sürətli artdığını göstərir.

Narkotikdən istifadə çox vaxt marağa görə ya da dostun təsiri səbəbiylə başlayır və qısa müddət ərzində insan asılı hala gəlir və dost qruplarının təsiri ilə yayılır. İlk öncə insanı reallıqlardan uzaqlaşdırıb trankvilizativ təsir göstərsə də sonrakı müddət ərzində fizioloji və psixoloji cəhətdən vacib, müalicəsi uzun və çətin bir vaxtda tamamlanan problemlərə səbəb olur. Getdikcə artan dozalarda narkotikin qəbul edilməsi bir çox insanın ölümünə gətirib çıxarır.

ABŞ və Avropa ilə müqayisə olunduqda Türkiyədə narkotik maddə problemi yüksək səviyyədə olmasa da sürətli şəkildə artmaqdadır.

Bu tədqiqatda nəticə olaraq:

- Lisey 12-ci sinif şagirdlərinin siqaret, alkoqol və kannabisdən istifadə etmə nisbətinin 10-cu sinif şagirdlərindən əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olduğu muəyyən edilmişdir.
- Başda siqaret, alkoqol və kannabis olmaqla digər bütün narkotik maddələrdən istifadə nisbətlərinin oğlanlarda qızlara nisbətən daha yüksək olduğu aşkar edilmişdir.
- Yüksək gəlir səviyəsi olan ailələrdə siqaret və alkoqoldan istifadə hallarının daha çox baş verdiyi müəyyən edilmişdir.
- Ananın təhsil səviyyəsinin yüksək olmasının narkotik maddələrdən istifadə nisbətini əhəmiyyətli dərəcədə artırdığı aşkar edilmişdir.
- Valideynin uşağı ilə maraqlanmaması, lazımi dəstək göstərməməsi və fiziki zorakılıq göstərməsinin siqaret, alkoqol və narkotik maddələrdən istifadə nisbətindəki artımla əlaqəli olması aşkar edilmişdir.
- Liseyli şagirdlərdə sosial problemli davranışların olmasının (məktəbdən və evdən qaçma, intizam cəzası, kəsici, deşici silah gəzdirmə, bandaya üzv olma, hüquqi problemlər yaşama) siqaret, alkoqol və narkotik maddələrdən istifadə nisbətindəki artımla pararlel şəkildə getdiyi müəyyənləşdirilmişdir.

Məsləhət olaraq:

- Gənclərə istiqamətlənmiş müdafiə və tədbir fəaliyyətləri lisəyə başlanılan müddətdə daha çox tətbiq edilməli və gənclərin öz dostları ilə keçirdikləri vaxtı səmərəli dəyərləndirə biləcəkləri asudə vaxt tədbirlərinə daha çox fürsət verilərək siqaret, alkoqol və narkotik maddə istifadəsinin təhlükələri ilə bağlı maarifləndirmə genişləndirilməli, şagirdlərin özlərinin təşkil edəcəkləri sosial klublar daxilində yaşıdlar üçün təhsil şəraiti təmin olunmalıdır.

- Narkotik maddələrdən birinin istifadə edilməsi digər maddələrin də istifadə olunması təhlükəsini yaradır. Xüsusilə siqaret və alkoqoldan narkotik maddələrin istifadəsinə keçid mərhələsi olaraq dəyərləndirildiyindən üzərində dayanılması lazımdır.

- Sosial-iqtisadi şərtlərin yaxşılaşması narkotik maddələrdən istifadə olunmasında həm risk faktoru, həm də müdafiəçi olur. Gəncin yaşına uyğun iqtisadi resurslar təqdim olunmalı, nəzarət altında saxlanmalı, lazım olarsa məhdudlaşmalıdır.

- Müsbət ailə mövqeləri əsas əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün valideyn-uşaq münasibətlərində sərhədləri və tarazlığı qorumağın əhəmiyyətilə əlaqədar ailə maarifləndirilməsinə üstünlük verilməlidir.

- Reklamların cəmiyyətə təsirini nəzərə alaraq istər reklamlar, istərsə də sosial proqramlara sponsor olan müəssisə və təşkilatların reklamlarına diqqət yetirilməlidir. Məsələn, pivə reklamları və s. olmaması yönündə ölkə miqyasında tədbirlər görülməli və onlara istiqamətlənmiş maarrifləndirmə planlaşdırılmalıdır.

- Narkotik maddələrlə əlaqədar tələbatın azaldılması ilə müalicə və reabilitasiya imkanlarının artırılmasını əhatə edən üç ölçülü fəaliyyətin formalaşdırılmasıdır.

- Narkotik maddələrin ticarət və qaçaqçılığını nəzarətdə saxlamaq və ya aradan qaldırmaq üçün mövcud olan milli və beynəlxalq səviyyədə inkişaf planlarında məsələyə yer verilməli, bu mübarizə təşkilatları ilə həssaslıq və qərarlılıqla əməkdaşlıq qurulmalı və möhkəm koordinasiyalar edilməlidir.

- Bu tədqiqatda ən əhəmiyyətli nəticə sosial təsirlərin və zamanın narkotik maddələrdən istifadə kimi təhlükəli davranışlar üzərindəki mənfi və ya müsbət təsirlərinin aydınlaşdırılmasına verdiyi tövhədir.

Dissertasiya mövzusu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı elmi əsərləri nəşr olunmuşdur:

1. Dünyada ve Türkiye’de Madde ve Madde KulanımınınTarihçesi (Meqalə) Azerbaycan Respublikasi Tehsil Nazirliyi Bakı Slavyan Universiteti. Elmi əsərlər, İctimai-siyasi elmler seriyası. Bakı: 2015, №1, s. 48-64

2. Studies about drug addition İn Turkey and İn the vvorld (Məqalə) // Актуальні проблеми філософії та соціології. Odessa: 2015, №11, s. 47-51

3. Madde kullanımı ve neden olduğu sosyal problemleri (Məqalə. Bakı Dövlet Universiteti llahiyyat Fakültesinin Eİmi Mecmuesi dekabr (aralik), 2016, №26, s. 207-220

4. Dünyada ve Türkiye’de narkotik madde ve madde kullanım problemi (Meqalə). Bakı Dövlet Universiteti llahiyyat Fakültesinin Eİmi Mecmuesi, 2016, №25, s. 137-152

5. Gençlerde narkotik madde submedeniyyeti sosial problem kimi (Meqalə). Azerbaycan Respublikasi Tehsil Nazirliyi Azerbaycan RespublikasınınTehsil İnstitutu Elmi əsərləri, Bakı: 2017, cild 84, № 4, s.203-212

6. Narkotikdən istifadə və cinayatkarlıq (Meqalə) Bakı Avrasiya Üniversiteti, Elmi-nəzəri jurnal Cild 6 No: 2 2017 (34) Bakı: 2017, Cild 6, 2, s.41-49

7. Факторы, способствующие наркомании среди молодежи (Məqalə). Балканско научно обозрение. Plovdiv: 2020, Cild 4, № 1 (7), s. 68-71

8. Van İli Merkezindeki 10-12.Sınıf Öğrencilerinde Narkotik Madde Kullanım Yaygınlığı (Məqalə). Journal ISPEC Social Sciences & Humanities Volume-4, Year-2020, Issue-3 ISPEC Journal of Social Sciences & Humanities, 2020, Cild 4, № 3, s.183-211

9. Профилактические меры, связанные с наркоманией (Məqalə). ГАБІТУС, Ukrayna, 2023, Випуск 45, s.16-20

10. "Narcotıc / Substance Use Between Young People As A Socıal Problem (Van City Sample) (Tezis). Vedecky a analyticky casopis Sociologie cloveka N° 3 2017 Praqa - 2017. 2017, No 3, s.7-15

11. Sosyal Bir Problem Olarak Gençler Arasında Narkotik Madde Kullanımı (Van İli Örneği) (Tezis). İKSAD- İktisadi Kalkmma ve Sosyal Araştırmalar Demeği Kongre tam metin kitabı gap zirvesi sayfa 25 iktisad yayinevi. Şanlıurfa: 2018, s.25-38

12. Van İli Merkez Üç İlçedeki 10-12.Sınıf Öğrencilerinde Narkotik Madde Kullanımı (Tesiz). İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü https://www.iksad.com/ II. Uluslar arası 23 nisan bilimsel çalişmalar kongresi- Ankara Kongre Kitabı Sayfa: 4, 2020 Ankara, 2020, s. 4-23

Dissertasiya işinin müdafiəsi 13 iyun 2025-ci il tarixində saat 14 ^{00} da BDU-nun nəzdində təşkil edilmiş BFD 4.25 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1148, Bakı şəhəri, akademik Z.Xəlilov küçəsi, 23, Bakı Dövlət Universiteti, II tədris korpusu, 901 saylı auditoriya.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları BDU-nun Elmi Kitabxanasının rəsmi Internet-saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "13" "may" 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:01.05.2025
Kağızın formatı: A5
Həcm: 47302
Tiraj: 100